

„Aastal 1944 peame meiegi asuma küürimistöole“

Hans Kruusi kõne EK(b)P KK pleenumil 2. detsembril 1944

Tõnu Tannberg*

■ 30. oktoobril 1944 võttis ÜK(b)P KK Organisatsiooniline büroo (Orgbüroo) Moskvas vastu otsuse „Eesti NSV parteiorganisatsiooni poliitilise töö puudustest ja ülesannetest“, millega pandi paika sovetiseerimisprotsessi põhisuunad ning institutsionaalne tugi teostamiseks kontrolli liiduvabariigi juhtkonna üle.¹ Moskva tõstis esmase ülesandena päevakorra nn. võitluse kodanliku natsionalismiga, et kindlustada sovetiseerimisprotsessile sobilik ideoloogiline raamistik. Sarnased otsused võeti samal ajal Kremli vastu ka Läti ja Leedu kohta ning need olid osa laiemast protsessist, mille sihiks oli taastada sõja ajal pisut lõdvenenud parteivõimu kontroll ühiskonnas, eelkõige nendel territooriumidel, mis olid NSV Liiduga liidetud aastatel 1939–1940.

Orgbüroo 30. oktoobri otsuse ellurakendamiseks moodustas ÜK(b)P KK Poliitbüroo 11. novembril 1944. aastal eraldi järelevalveorgani Eesti NSV juhtkonna kontrollimiseks ja „abistamiseks“ – ÜK(b)P KK Eesti büroo eesotsas keskkomitee aparaaditöötaja Nikolai Šataliniga.² Seejärel tuli Moskva otsus kohalikul – liiduvabariigi kompartei tasandil – see läbi arutada ja edasise tegevuse aluseks võtta. Esmalt tutvustati Moskva suuniseid Eesti NSV võimuladvikule EK(b)P KK büroos 1944. aasta novembris, kuid orgbüroo otsuse põhiaruteluks kutsuti kokku eraldi EK(b)P KK pleenum. Kõneksoleva, Tallinnas 1.–2. detsembril 1944. aastal toimunud pleenumi päevakorras oli parteijuht Nikolai Karotamme aruandekõne „Puudustest ja ülesannetest Eesti NSV parteiorganisatsiooni poliitilise töö alal“ ja selle arutelu. Teise punktina kinnitas pleenum ametisse EK(b)P KK sekretärid. N. Karotammest oli teatavasti alles 1944. aasta septembris saanud ametlikult EK(b)P KK esimene sekretär, kelle kõrvale pani Moskva nüüd vastavalt orgbüroo 30. oktoobri otsusele ametisse oma „käepikenduse“ – keskkomitee 2. sekretäri Sergei Sazonovi. Lisaks kinnitas pleenum ametisse ka keskkomitee 3. sekretäri Nikolai Puusepa ja kaadrite sekretäri Villem Kuusiku. Seega sai just sellel pleenumil paika N. Karotamme lähim kaaskond parteijuhtkonnas.

1944. aasta detsembri alguses toimunud EK(b)P KK pleenum oli ka Moskva emissaride omamoodi tutvustusürituseks Eesti NSV vaimuladvikule. Pleenumi presiidiumis olid lisaks EK(b)P tollastele juhtidele koha sisse võtnud ÜK(b)P KK Eesti büroo juhtfiguurid: esimees N. Šatalin, tema asetäitja Georgi Perov ja büroo julgeolekuvolinik Nikolai Sazõkin.³

* Tõnu-Andrus Tannberg (1961), PhD, akadeemik, Tartu Ülikooli Eesti ajaloo professor, Rahvusarhiivi teadusdirektor, Nooruse 3 Tartu 50411, tonu-andrus.tannberg@ut.ee

¹ ÜK(b)P KK otsus on publitseeritud: T. Tannberg. Politika Moskvyy v Respublikax Baltii v polsevoennye gody (1944–1956): issledovaniya i dokumenty. Moskva, 2010, lk. 196–200.

² Vt. ÜK(b)P KK Eesti büroo tegevuse kohta lähemalt: T. Tannberg, „Selle büroo ülesandeks on ...“. ÜK(b)P Keskkomitee Eesti büroo osast Eesti NSV sovetiseerimisel aastail 1944–1947. – Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Koostaja T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi toimised 23 (30). Tartu, 2015, lk. 11–30.

³ Vt. lähemalt EK(b)P KK pleenumi protokoll: RA, ERAF1.4.104, l. 16–17.

Nimetatud kolmiku rolli sovetiseerimisprotsessi taaskäivitamisel ja läbiviimisel 1944. aasta lõpukuudel ei saa kuidagi alahinnata.

Ühtlasi väärib rõhutamist, et 1944. aasta detsembri alguses aset leidnud EK(b)P KK pleenum oli kindlasti oluline rajajoon, mis kujundas sõjajärgse Eesti NSV arenguid. Tollel pleenumil toodi laiema avalikkuse ette Moskva 30. oktoobri otsuse sisu ning juhtnöörid liiduvabariigi juhtkonnale tegutsemiseks pikemaks ajaks. Seda mõistis suurepäraselt ka N. Karotamm, kes pleenumil tões: „See on programm meie tööle terve pika ajavahemiku peale.“⁴ Mõistagi oli siinkohal Kremli oluliseks sihiks sovetivõimu tõrgeteta töölerakendamine kõikidel tasanditel.⁵ Selleks oli vaja mobiliseerida partei- ja nõukogude aparaat ning hakata võitlema „kodanlise natsionalismiga“, et kindlustada režiimile sobilik ideoloogiline tugi ja kaader. Nn. kodanliku natsionalismi vastase võitluse käivitamine oligi orgbüroo otsuse üks põhisuuniseid. Äärmiselt oluliseks peeti selles osas tööd haritlaskonnaga ja „uue inimese“ kasvatamisel, mis N. Karotamme „meeskonnas“ oli eelkõige Nigol Andreseni ja Hans Kruusi, vähemal määral Eduard Pälli kureerida. Siinkohal sobib tsiteerida N. Andreseni: „Meie vabariigi kui nõukogude vabariigi kujunemine, ta võitluseaktiivsus saksa fašismi ja selle eesti käsikute vastu, kogu meie sotsialistlik ülesehitustöö kujuneb väga suurel määral sellest sõltuvalt, kui ruttu ja kui õieti meie suudame abistada haritlaskonda ta kujunemisel ja diferentseerimisel.“⁶

Ühe vahendina võitluses nn. kodanliku natsionalismi vastu ja haritlaskonna uue palge kujundamisel nähti ajalugu. Pleenumil pidas selles osas programmilise kõne H. Kruus, kellest hiljuti oli küll saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissar, kuid kellele endale kindlasti oli südamelähedasem teadustegevuse nõukogulikele rööbastele seadmine.⁷ H. Kruusi kõnet ei saa pidada pelgalt suvaliseks kohustuslikuks sõnavõtuks parteifoorumil, vaid läbimõeldud ja hästi sõnastatud etteasteks, mis püüdis mõtestada tänapäeva mõistes humanitaarteaduste olemust ja rolli „uue ühiskonna“ ülesehitamisel. H. Kruusi kõne tekst haakub kenasti tema 1941. aastal avaldatud programmilise artikliga nõukoguliku teaduse olemusest ja konkreetsemalt ajalooteaduse ülesannetest uue režiimi tingimustes.⁸

Järgnevalt publitseeritaksegi H. Kruusi EK(b)P KK pleenumil 2. detsembril 1944 peetud kõne kui ajastu ehe dokument. Tekstis on parandatud ilmsed kirjavead. Kui pleenumi enamike sõnavõtjate kõned stenografeeriti, siis H. Kruusi kõne on stenogrammile juurde lisatud eraldi terviktekst.

Hans Kruusi kõne EK(b)P KK pleenumil 2. detsembril 1944

Prof. Hans Kruus

2.XII.1944. a.

Nõukogude Eesti suures ülesehitustöö programmis seisab esikohaliste küsimuste hulgas meie inimese, kogu meie ühiskonna poliitiline, ideoloogiline, vaimne kujundamine. Meil ei ole tarvis mitte üksnes uusi ja paremaid linnasid saksa okupantide toodud hävituse ahervarte asemele. Meie ei vaja mitte ainult paremat, viljakamat sotsialistlikku majandust. Meie ei vaja mitte üksnes uut sotsialistlikku ühiskonnakorda, mis viib meie rahva vaba arenemistee avarustele. Meil on tarvis samal ajal uut inimest, kes oleks vaba eelmise, kodanlise korra, eriti aga fašismi poolt sisendatud ja levitatud mürgiste eelarvamuste köidikuist. Meil on vaja uut inimest, kes oleks tiivustatud ja kantud

⁴ RA, ERAF.1.4.104, l. 40. N. Karotamme kõne EK(b)P KK pleenumil, 1.12.1944.

⁵ Vt. lähemalt N. Šatalini kõne EK(b)P KK pleenumil 02.12.1944. RA, ERAF.1.4.104, l. 152–157.

⁶ RA, ERAF.1.4.104, l. 69. N. Andreseni kõne EK(b)P KK pleenumil, 02.12.1944.

⁷ Vt. tema kohta lähemalt: J. Kivimäe. Rektor Hans Kruus. Tallinn, 2017.

⁸ H. Kruus. Uue ajajärgu algus. – Ajaloo Ajakiri 1941, nr. 1, lk. 3–7.

sotsialismi, kommunismi kõrgeimaist ideaalidest ja kes oleks suuteline töötama ja võitlema nende kõrgemate eesmärkide tagajärjekaks saavutamiseks.

Selline inimene massilises ulatuses saab kujuneda ja areneda sotsialistliku ühiskonna tegelikkuses. Sellise inimese saamiseks on vaja ka igapäev arendatavat, pidevat ja lakkamatut poliitilist kasvatustööd. Selleks on tarvis teha seda kasvatustööd nii üksikisiku kallal kui ka massiliselt, nii iga momendi päevaküsimuste kaudu kui ka meie ilmavaate, marksismi-leninismi aluste süvendatud teoreetilise tundmaõppimise teel. Sellisele kasvatustööle on meie partei alati pööranud kõige tõsisemat ja rõhutumat tähelepanu. Seda on teinud ÜK(b)P KK orgbüroo oma otsuses EK(b)P tegevuse kohta. Seda esitas meile täie rõhu ja selgusega ka sm. Karotamme põhjalik ettekanne käesoleval EK(b)P pleenumil.

On ilmne, et meil oma poliitilise kasvatustöö ülesannete lahendamisel on tegemist keeruka ja väga mitmeharulise küsimuste kompleksiga. Meil on siin küll täiesti selged eesmärgid, mida meie taotleme ja mida peame saavutama. Aga meie peame märksa rohkem, kui meie seda tavaliselt oleme teinud, järele mõtlema nende meetodite ja vahendite üle, mida meile selles kasvatustöös tuleb rakendada. Esimene ülesanne, mis meie sel puhul peame lahendama, on vajadus põhjalikumalt ja sügavamalt tunnuda õppida seda inimest ja seda ühiskonda, mida tahame tõsta nõukoguliku korra täisvereliseks ja täisväärtuslikuks kandjaks. Peame tunnema tema poliitilist palet, temas liikuvaid küsimusi, eriti aga neid eelarvamusi ja väärseisukohti, mis temas ringlevad ning mida on vaja eemaldada kõige hoolikama ja kõige järjekindlama selgitustööga. Selleks peavad rakenduma täieliku aktiivsusega kõik kommunistid ja teised ausad nõukogude patrioodid.

Selline kodanliste eelarvamuste maailmast tulnud ja fašismi ikke õhkkonnas mürgistatud ühiskonna poliitilise palge tundmaõppimine pole meile põrmugi nn. akadeemiline küsimus, vaid ta on igapäiselt eluline eeldus, et võiksime oma poliitilises kasvatustöös ja propagandas rakendada õigeid meetodeid ja olla head ja osavad pedagoogid.

Fašistlikust ikkest päästetud Eesti ühiskonna seninegi tundmaõppimine näitab, et üheks mürgisemaks umbrohuks, mis segab ja takistab tema kasvamist tõeliseks nõukogulikuks ühiskonnaks, on kodanline natsionalism. Täie õigusega seab võitluse selle vastu ÜK(b)P KK otsus meile üheks esikohaliseks ülesandeks ja sm. Karotamm pühendas sellele oma kõnes erilist tähelepanu. Seda ülesannet tuleb meil kõigil võtta suurima tõsidusega.

Meie saame sel puhul olla kindlasti hästi relvastatud, kui meie tunneme küllaldaselt marksismi-leninismi teooriat, eriti rahvusküsimuse klassikalise selgusega käsitlust sm. Stalini teostes. Selle süvendatud tundmaõppimisele kogu Eesti kommunistide peres tuleb panna erilist rõhku. Seda tuleb samuti levitada ja süvendada erilise hoolikusega ka meie laiemas massides. Eriti tuleb selle mõistmist arendada meie haritlaskonnas. Sellega seoses mitte väiksema tähtsusega pole Eesti ühiskonnas Nõukogude Liidu ühe tähtsaima nurgakivi – temas arendatud ja kasvatatud ning igapäev edasikasvatatava rahvaste sõpruse sisendamise ja mõistmise edasiviimine. Selleks on meil Nõukogude riigi tegelikkusest suurepäraselt ja mitmekülgselt materjali tohtul hulgal. On vaja ainult, et meie siin oma ülesannet lihtsaks ei teeks, šablooni ei kalduks, vaid selle valikul ja esitamisviiside leidmisel kõige tõsisemalt arvestaks poliitilise pedagoogika nõudeid ja meie laiemat ühiskonna kujunenud arusaamiste ja arenemise taset.

Üks võimsamaid relvi võitluses kodanlike natsionalismi vastu on kindlasti Eesti ajalugu. On vaja, et meie seda võtaksime kasutamisele palju ulatuslikumalt, kui meie seda seni oleme teinud. Just meie õieti, marksistlikult valgustatud ajalugu võimaldab meil eriti veenvalt, kõige intiimsemalt lähineda meie inimestele, võimaldab suure efektiivsusega hajutada nendes natsionalistlikke eelarvamusi ja kummutada nende eelarvamuste olulisi põhialuseid.

Sellelt seisukohalt tõuseb meil eriti vajalikuks ja esmajärguliseks uurimis- ja käsitlusobjektina kodanlike Eesti ja saksa okupatsiooni ajastud, mis seni olnud meile kõige vähem ajalooliselt uuritud ja tuntud. Nende perioodide lähem tundmaõppimine avastab meile suurima, võiks öelda koguni

hämmastava selgusega eesti kodanlise natsionalismi klassiolemuse, tema kliki-ideoloogiaks mandumise ja rahvareetmise krahhi hilpudeks varisemise teel.

On ajalooline tõsiasi, et selles raskes ja pingelises võitluses, mida Nõukogude Liit koos teiste vabadust armastavate rahvastega on pidanud ja jätkab koledusliku saksa fašismi vastu, eesti kodanlised natsionalistid osutusid algusest tänaseni ühel pool rinnet hitlerliku Saksamaaga. Kõrvuti omaaegsete vapsidega, ammuste puhtvereliste fašistide, Mäede⁹ ja Soodlatega¹⁰ rakendusid hitlerlikud Saksamaa sõjavankri teenistusse ka Astid¹¹, Uluotsad¹², Pitkad¹³ ja teised, kes varemini püüdsid liikuda patenteeritud „demokraatidena“ ja kangete „eesti rahvuslastena“. Ka nemad said oma rahva reetureiks, tema tuhandeile poegadele ja tütardele hukatuse teele avatlejaiks, said oma rahva tõelike rahvuslike huvide äraandjaiks ajal, kui oli käimas otsustavaim võitlus ka selle rahva olemasolu pärast saksa fašismi vastu.

Et see kõik nii toimus, see polnud lõpuks kuidagi kogemata ega juhuslik nähtus. Ajalooliste faktide najal on täiesti kindlaks tehtav, et Eestit juhtima pääsenud kodanlike klikki juba ammu enne sõda oma võimuhoidmise püüete huvides oli tagasipööramatult langenud fašistliku Saksamaa nilbesse kaisutusse. Sama ajajärgu lähem tundmaõppimine näitab kõige konkreetselt ka seda, et saksa fašism ja eesti kodanline natsionalism on üks ja sama ühiskondlik mürk ühest ja samast algainest. Vahe on ainult nende erinevas kontsentratsioonis – fašism on ainult mõnevõrra tugevam kui tema paasivend. Ja mürgistus, mille ta on jätnud meie ühiskondlikku organismi, tuleb sealt välja uhta sama järjekindlalt, nagu me seda teeme fašismi puhul.

Eesti kodanlise natsionalismi lõplik patulangemine toimus saksa fašistliku okupatsiooni olukorras. On pikematagi selge, et selle perioodi lähem tundmaõppimine omab ülisuurt tähtsust ka eesti kodanlise natsionalismi vastu võitlemise seisukohalt.

Kui meie eesti kodanlise natsionalismi vastu võitlemisel peame eriti tarvilikuks rakendada meie ajaloo viimaseid perioode, siis ei tähenda see sugugi mitte, nagu peaksime jätma unarusse oma rahva mineviku varajasemad ajastud. Ka neid on vaja täie tähelepanuga hoida vaateväljal. Seda enam, et saksa fašistid koos eesti kodanliste natsionalistidega on kolme okupatsiooni-aasta kestel kõige armetumalt võltsinud meie rahva ajaloo käsitlust. Nad on kõnelenud siin tegelikult olematu isjadest, nagu eesti-saksa saatusekaasluusest, ühistest huvidest ja koostööst. Nad on püüdnud maha salata ja salakavalate võtetega nägematuiks võõbata eesti rahva ajaloo kõige põhilisemat joont sajandite kestel, nimelt tema lepitamatut vastuolu saksa sissetungijatega ja tema lakkamatut võitlust nende vastu. Samad sule- ja suurüütlid on püüdnud ühiselt kasutada meie ajalugu vaenu õhutamiseks ja viha külvamiseks meie tõeliku sõbra – vene rahva vastu. Nii tuleb meil ka siin puhastada, maha küürida fašistlikku-natsionalistlikku saasta, et välja tuua ajaloolist tõde tema õiges valguses.

Et rakendada oma rahva ajalugu tagajärjekalt võitluse eesti kodanlise natsionalismi vastu, see kohustab meid ulatuslikumalt kui kunagi varem organiseerima uurimistööd Eesti ajaloo alal. Meie peame leidma selleks vajalikke võimalusi. Ja meie leiame need, hoolimata neist kaotusist, mis meile on toonud fašistliku okupatsiooni ajastu eriti kaadrite alal.

Aga Eesti ajaloo kõrval on tugevaks relvaks võitluses eesti kodanlise natsionalismi vastu uurimistöök ja kõigi teiste nn. rahvuslike distsipliinide alal. Eesti keele kui meie tähtsaima rahvusliku kultuuripärandi uurimine ja edasiarendamine, folkloosi kui meie rahva elutarkuse, eluhinnangute, intiimseima loominguga ammendamatu varasalve sügavam tundmaõppimine, materiaalse rahva kultuuri kui meie rahva oma ala loominguga vormide varaaide jätkuv edasiuurimine, eesti kirjanduse kui meie ühiskonna parimate otsingute, vaimsete teenäitajate, meie rahva murede ja rõõmude, võitluse

⁹ Hjalmar Johannes Mäe (1901–1978) – Eesti Omavalitsuse juht Saksa okupatsiooni ajal, aastatel 1941–1944.

¹⁰ Johannes Soodla (1897–1965) – alates 1943. aastast Relva-SS-i eesti vabatahtlike leegioni kindralinspektor.

¹¹ Karl Ast (kirjanikunimega Rumor, 1886–1971) – Eesti Vabariigi aukonsul Rio de Janeiro aastatel 1941–1958.

¹² Jüri Uluots (1890–1945) – Eesti Vabariigi peaminister vabariigi presidendi ülesandis 21. juunist 1940 kuni surmani.

¹³ Johan Pitka (1872–1944) – moodustas 1944. aasta septembris omanimelise väeüksuse Tallinna kaitseks.

ja edasipüüdmise dokumentide väärtuse hindamine – see kõik on suure poliitilise tähtsusega, nii otseselt kui kaudselt, võitluses kodanlise natsionalismi vastu.

Ent küsimus seisab veelgi laiemalt. Võimsamaks relvaks kodanlise natsionalismi vastu on ka see toetus ja suur hoolitsus, mis nõukogude võimu poolt saab osaks meie kõrgematele õppeasutustele ja kogu meie kultuuri elu arendamisele ja edasiviimisele. Meie poliitiline selgitustöö peab neid asjaolusid eriti rõhutama, et näidata, kuidas nõukogulik kord on tahteline ja suuteline kõige tagajärjekamalt arendama ja soodustama meie ühiskonna kultuurilist tõusu ja õitsengut. Sellega lüüakse jalad alt ühelt suurvalt, mille abil kodanline natsionalism püüab kuulutada enese ainuvõimeliseks kultuuri kandjaks.

Võitluses eesti kodanlise natsionalismi vastu on suur osa meie ülesandeid puhastusaktsiooni ilmega. Meil on vaja küürida ja küürida. On õpetlik sel puhul meenutada üht ajaloolist paralleeli. Kui eestlased oma muistses vabadusvõitluses 1222. a. saavutasid otsustava võidu saksa sissetungijate üle, siis oli üks esimesi toiminguid nende poolt see, et nad küürisid puhtaks oma majad. Toiming oli sümboolne ja tähendas eluasemete puhtaksepesemist võõrast vägivaldavõimust ja selle poolt pealesunnitud vaimust.

Aastal 1944 peame meiegi asuma küürimistöole. Meie küürimine aga pole sümboolne, vaid vägagi praktiline toiming. Meie kangelaslik Punaarmee on meie maa puhtaks küürinud vägivaldsest võõrvõimust. Meie ees seisab ülesanne puhtaks küürida meie ühiskond vaimselt fašismi ja kodanlise natsionalismi saastast. Seda peame tegema selleks, et meie inimeste teadvuses pääseks võidule tõeline nõukogulik vaimsus, mis on vajalik, et kujundada tõelikku nõukogulikku sotsialistlikku ühiskonda, mis viiks võidule ka Eesti meie Partei ja meie suure võitluse kõrged ideaalid.

Allikas: RA, ERAF.1.4.107, l. 32–37.